

תוכן העניינים

5	גזרת מלך וגזרת הכתוב בספרות התלמודית	יאיר לורברבוים
	מטטרון והאל ובעיית שתי הרשויות: לברור הדינמיקה	מנחם קיסטר
43	של מסורות, פרשנות ופולמוס	
89	המסורה למקרא כנוהל תיקון שגיאות	יוסף עופר ואלכסנדר לובוצקי
	'אמן בימינו...': התהוותה של פסקה חדשה בין ברכת	אורי ארליך ואבי שמידמן
115	ירושלים לברכת 'הטוב והמיטיב' בברכת המזון	
	קטע גניזה נוסף של פתיחת 'נאום טוביהו בן צדקיהו'	מתי הוס
135	ליוסף אבן שמעון	
	תקנה, הלכה ומה שביניהן: הלכות גטין לרבנו תם	אברהם (רמי) ריינר
139	כמראה חברתית	
	המהפכה המדעית וקידוד מקורות הידע: רפואה, הלכה	מעוז כהנא
165	ואלכימיה, המבורג-אלטונה, 1736	
213	ספרים שנתקבלו במערכת	
v	תקצירים באנגלית	

THE SCIENTIFIC REVOLUTION AND THE ENCODING OF SOURCES OF KNOWLEDGE:
MEDICINE, *HALAKHAH*, AND ALCHEMY IN HAMBURG-ALTONA, 1736

Maoz Kahana

Jewish law has many long-standing ways of relating to different types of scientific inquiry. Yet what is the fate of this relationship when one of the systems medicine, in this case undergoes a profound transformation in self-understanding? How would the other respond, and how might this influence *halakhah's* self-perception? How would this transformation impact the power dynamic between rabbi and physician? In this initial study of the specific interaction between scientific inquiry and Jewish law, I describe three basic halakhic responses to the medical branch of the scientific revolution in early modern Europe. Analyzing these different approaches within the context of a stormy debate regarding a halakhic question among three great rabbis: R. Yehezkel Katzenelbogen (1667-1749), rabbi of the cities of Hamburg and Altona at the beginning of the eighteenth century, R. Shimshon the Pious (d. 1737), head of a local *kloyz*, and R. Ja'aqov Emden (1698-1776), a formidable scholar and resident of the city. This analysis provides insight into different approaches to the relationship between scientific knowledge, notions of progress and the conception of law, and the correlations between social positions and halakhic jurisprudence. Along the way, the study questions the way the terms 'conservative' and 'innovative' might be used in the historical study of Jewish law.

A SECOND GENIZA FRAGMENT OF THE BEGINNING OF
JOSEPH IBN SHIMEON'S *NE'UM TOVIYAHU BEN ZIDQIYAHU*

Matti Huss

The article presents a second Geniza fragment of the beginning of Joseph Ibn Shimeon's *Ne'um Toviyaahu ben Zidqiyahu*. The manuscript, kept in the Mosseri Collection VII 89.3, was recently identified by Dr. Miriam Fraenkel and Mr. Oded Zinger. The newly discovered fragment contains the ten lines copied in Ms. Cambridge, the University Library, T-S AS 117.69 which I recently published (Matti Huss, 'The Beginning of Joseph Ibn Shimeon's "Ne'um Toviyaahu ben Zidqiyahu"', *Tarbiz*, LXXX [2012], pp. 241–260) and two additional lines copied in Ms. London, British Library Or. 6197. The newly discovered manuscript confirms the conclusions presented in my former article: the London manuscript is a direct continuation of the Cambridge manuscript, and the two were copied by the same hand; according to the two manuscripts and contrary to Joseph Yahalom's hypothesis, *Ne'um Toviyaahu* was not prefaced by a prologue, and the beginning of the *Maqama* was not narrated to Toviyaahu by the protagonist. Rather the events were presented to the readers in the voice of Toviyaahu, who witnessed them personally.

REGULATION, LAW AND EVERYTHING IN BETWEEN:
THE LAWS OF GITTIN AS A REFLECTION OF SOCIETY

Avraham (Rami) Reiner

Rabbenu Tam (1100–1171) dealt frequently with the laws of Jewish writs of divorce (*gittin*) and matters pertaining to them. Particularly significant was his decree that forbids questioning the validity of a *get* after it was given. The style and wording of this decree are exceptionally harsh. Alongside this decree we possess a responsum by Rabbenu Tam in which he overturned the Halakhic practice of his day which allowed the coercion of a husband to divorce his wife if she claimed that he was intolerable to her. The present article suggests that this revolutionary Halakhic ruling and the decree were both written to combat a social phenomenon among the communities of northern France, where the *Halakhah* and the rabbinic judicial system were abused and *gittin* granted in the past were discredited in order to affect the social standing of certain individuals and families.

THE *MASORAH* AS AN ERROR CORRECTING CODE

Yosef Ofer and Alexander Lubotzky

Error Correcting Code (=ECC) is a mathematical technique for reliable transmission of information over a 'noisy' communications channel which is liable to introduce errors. The theory of error correcting codes is a subfield of information theory. Employing sophisticated and efficient methods, it ensures a high probability that the messages will be read correctly even if some errors occur during transmission.

The *Masorah* seems to carry out exactly the same function in relation to the biblical text: it appends additional data to the original text, in different forms (*Masorah Magna* and *Masorah Parva*), facilitating 'transmission' of the original text from generation to generation along with a mechanism for correcting errors that occur in the process of copying manuscripts. In this article we consider the *Masorah* from the point of view of modern information theory, trying to get some insights into its successes and failures by considering it as an ECC. There are clear differences between the two: while ECC usually applies to channels in which the errors occur randomly and content-blind, scribal errors are content-dependent, and the *Masorah* particularly focuses on protection against errors of this sort.

Our study offers insights into the mechanism of the *Masorah*, highlighting its advantages and disadvantages. A comparison is presented between a protective mechanism which achieved great success Maimonides' codification of the tradition concerning 'open' and 'closed' portions in the Pentateuch and less successful mechanisms, such as the ancient traditions about the total number of verses in the Bible and Maimonides' codification of the graphic form in which two songs of the Pentateuch appear. The article also discusses structural aspects of the *Masorah* which aided the mass dissemination of the biblical text set down by the Masoretes, overcoming the problem of scribal errors, and prevailing over other textual traditions which competed with the Masoretic text.

'AMEN, IN OUR DAY...': THE DEVELOPMENT OF A NEW PARAGRAPH
WITHIN THE GRACE AFTER MEALS

Uri Ehrlich and Avi Shmidman

In reciting the Grace after Meals one answers 'Amen' at the conclusion of the Benediction for Jerusalem, in both private and public settings. This custom was practiced as early as the Talmudic era, in both Eretz-Israel and Babylonia. In the Cairo-Genizah fragments we find that various appendages some as long as a full paragraph were attached after this 'Amen', between the Benediction for Jerusalem and the Benediction of *ha-Tov veha-Metiv*. This unusual development reflects, on the one hand, intense longing on the part of the Jewish communities for the redemption of Jerusalem, while at the same time it shows that the Benediction of Jerusalem was to some extent perceived as the end of the Grace after Meals, after which additional requests could be added. While rabbinic authorities objected to the expansion of the Benediction, the custom of adding prayers after the Benediction of Jerusalem persisted in many Jewish prayer rites.

METATRON, GOD, AND THE 'TWO POWERS':
THE DYNAMICS OF TRADITION, EXEGESIS, AND POLEMIC

Menahem Kister

This article discusses two stories in the *Babylonian Talmud*, which are of great importance for understanding the religious world of the Sages and the polemic against the view that the Sages call *shte rashuyot*, 'Two Powers'.

1. The first story, in *BT Hagigah* 15a, is about Elisha Ben Abuya, who saw the angel Metatron sitting in heaven and concluded: 'there are two powers' (i.e., two gods, or godly figures). According to the story, Metatron was allowed to sit in order to write down the merits of Israel. According to a parallel source, the *Hekhalot* work known as *3 Enoch*, Elisha saw Metatron on his royal throne in heaven. According to both passages, upon seeing Metatron seated, Elisha was led to the mistaken conclusion that there are 'two powers'. This article shows that this tradition, with its two attestations (in the *Talmud* and in *3 Enoch*), combines two basic assumptions, each of which is known from ancient times: (1) figures who are worthy of it angels and human beings are permitted to sit on high. Among these figures is Metatron the Great Prince (according to *3 Enoch*) or the Heavenly Scribe (according to the *Talmud*); the two descriptions of this figure, the Great Prince and the Heavenly Scribe reflect a duality about Enoch in the traditions from Second Temple times. (2) According to an opposing basic assumption, only God Himself sits on high. This discussion is connected to the 'thrones' in *Daniel 7:9*. According to the interpretations of several Church Fathers, the plurality of 'thrones' proves that there is another divine figure, equal to God the Father, because in *Daniel* it is said explicitly that the angels *stand*; the two thrones for sitting must therefore be for the two persons of God, the Father and the Son. This argument, known from the Church Fathers, is precisely the reason for Elisha's error according to the story under discussion. These two opposite basic assumptions do not in themselves derive from theological conceptions; theological importance, however, is attached to them in Christian and Jewish sources. This accounts for the tradition of Elisha's heresy. This part of the article also contains a discussion of the controversy over the interpretation of *Daniel 7:9* in Talmudic literature. There is also an analysis of a fragment of *Hekhalot* literature. The article shows that the key to understanding the story is first of all scrutinizing the underlying tradition and its metamorphoses.

2. The second story, in *BT Sanhedrin* 38b, describes a dispute between Rav Idi and a heretic. A scrutiny of the *traditions* underlying this story is helpful in this case as well. An analysis of Rav Idi's argument clarifies the use it makes of exegetical traditions (some of them ancient), adapting them to the needs of polemic against the assumption of a plurality within the Divinity. It appears that this polemic was directed against arguments similar to the Christian arguments of Justin Martyr in his *Dialogue with Trypho*. In this context the article also discusses a parallel passage from *Shi'ur Qomah* and two *Genizah* fragments from the *Hekhalot* literature. On the one hand, the similarity between Justin's perceptions and arguments to those attributed by the rabbis to the heresy of 'Two Powers' is evident; on the other hand, there is a striking affinity of the arguments in the *Hekhalot* fragment to those of Rav Idi, all of them making the point that even the highest heavenly power is not part of the Divinity.

ENGLISH ABSTRACTS

DECREE OF KING (*GEZERAT MELEKH*) AND DECREE OF SCRIPTURE (*GEZERAT HA-KATUV*) IN TALMUDIC LITERATURE

Yair Lorberbaum

Gezerat Melekh ('decree of king') and *Gezerat ha-Katuv* ('decree of scripture') are key terms in the halakhic tradition. This is so because of the theological and meta-halakhic significance associated with them. *Gezerat Melekh/ha-Katuv* constitutes a kind of crux, where basic philosophical and jurisprudential concepts and issues meet. Hence, examination of its meaning and purpose may well reveal patterns of theological thinking and legal-philosophy underlying the *halakhah*.

The central goal of the present article is to analyze the meaning and manner of functioning of the terms *Gezerat Melekh* and *Gezerat ha-Katuv* in Talmudic literature. Underlying the interpretation is a distinction between two basic senses of *Gezerat Melekh/ha-Katuv*: the theological sense and the jurisprudential-halakhic sense. In its theological sense, *Gezerat Melekh/ha-Katuv* indicates a *mitzvah* or *halakhah* for which there is no rationale or whose rationale is unknown. The jurisprudential-halakhic meaning of the term is rooted in the basic lexical or philological meaning of the term, i.e., the commanding and coercive power of God the lawgiver (*Melekh*) or 'Scripture' (*ha-Katuv*). Typically, in the jurisprudential sense, *Gezerat Melekh/ha-Katuv* does have a reason. The characterization of a given commandment (or *halakhah*) as *Gezerat Melekh/ha-Katuv* in this sense is concerned with stating that the *mitzvah* is imperative; it is rooted in His authority and power to impose obligations and prohibitions.

A secondary jurisprudential sense of *Gezerat Melekh/ha-Katuv*, which is derived from some aspects of political-jurisprudential authority and its manner of operation, is a version of legal formalism involving the demand for a 'mechanical'-literal reading of the language of Scripture, as against interpretation based upon the rationale of the commandment or *halakhah* and its purpose and/or context. In the article I analyze most of the appearances of *Gezerat Melekh/ha-Katuv* in Talmudic literature and show that almost all of them hold this secondary jurisprudential sense.

TABLE OF CONTENTS

Yair Lorberboim	Decree of King (<i>Gezerat Melekh</i>) and Decree of Scripture (<i>Gezerat ha-Katuv</i>) in Talmudic Literature	5
Menahem Kister	Metatron, God, and the ‘Two Powers’: The Dynamics of Tradition, Exegesis, and Polemic	43
Yosef Ofer and Alexander Lubotzky	The <i>Masorah</i> as an Error Correcting Code	89
Uri Ehrlich and Avi Shmidma	‘Amen, in our Day...’: The Development of a New Paragraph within the Grace after Meals	115
Matti Huss	A Second Geniza Fragment of the Beginning of Joseph Ibn Shimeon's <i>Ne'um Toviyahu ben Zidqiyahu</i>	135
Avraham (Rami) Reiner	Regulation, Law and Everything in Between: the Laws of Gittin as a Reflection of Society	139
Maoz Kahana	The Scientific Revolution and the Encoding of Sources of Knowledge: Medicine, <i>Halakhah</i> , and Alchemy in Hamburg-Altona, 1736	165
	<i>Books Received</i>	213
	<i>English Abstracts</i>	v

גזרת מלך וגזרת הכתוב בספרות התלמודית

מאת

יאיר לורברבוים

גזרת מלך וגזרת הכתוב הם מונחי מפתח במסורת ההלכתית – לא בגלל שכחותם בספרות ההלכה אלא בשל המשמעויות התאולוגיות וההלכתיות שנקשרו בהם. המטבעות גזרת מלך וגזרת הכתוב הם צומת שנפגשות בו סוגיות יסוד פילוסופיות ומטא־הלכתיות. עיון במובנם ובייעודיהם עשוי לחשוף מבני מחשבה מתחום התאולוגיה ותורת המשפט העומדים ביסוד ההלכה.

מטרת מאמר זה לברר את מובנם ואת אופן תפקודם של המטבעות גזרת מלך וגזרת הכתוב בספרות התלמודית. כרגיל במטבעות לשון תלמודיים, אפשר ללמוד את המובן של מטבעות אלה רק מתוך ההקשר. לשם כך נדרש עיון מדוקדק במקורות תלמודיים, בעיקר במדרשי הלכה ובתלמוד הירושלמי והבבלי.

ביסוד הפרשנות המוצעת במאמר עומדת הבחנה בין שני מובנים של גזרת מלך וגזרת הכתוב: המובן התאולוגי והמובן היוריספרודנטי־ההלכתי. לפי המובן התאולוגי מציינת גזרת מלך או גזרת הכתוב מצווה או הלכה שאין לה טעם או שטעמה אינו ידוע. המובן הזה מכונה תאולוגי מפני שיסודו בהשקפה שמצווה או הלכה שהיא גזרת מלך או גזרת הכתוב מקורה ברצון האל, המשוחרר מאילוצי התבונה, או בחכמתו הטמירה, הנסתר מעיני בשר ודם. המובן היוריספרודנטי־ההלכתי של גזרת מלך או גזרת הכתוב נעוץ במשמעות הלשונית הבסיסית של מטבעות אלה, שעניינה הכוח המצווה והכופה של המלך או של הכתוב. אין מניעה שלגזרת מלך או גזרת הכתוב במובן היוריספרודנטי יהיה טעם, ודרך כלל יש לה טעם. המטבעות גזרת מלך וגזרת הכתוב במובן היוריספרודנטי מציינים ציווי גמור, להבדיל למשל מהמלצה או מציווי מותנה; הם מגלמים את סמכות התורה להטיל חובות ואיסורים.

לגזרת הכתוב במובן היוריספרודנטי־ההלכתי מובני משנה. אחד מהם הוא גרסה מסוימת של פורמליזם משפטי, והוא קרוב למה שמכונה בספרות תורת המשפט המודרנית *rulism*. לפי המובן הזה גזרת מלך או גזרת הכתוב היא הוראה לקריאה דווקנית של לשון הכתובים. לפי המובן המשני הזה המונח גזרה מציין כלל חתוך, והוא הוראה להחיל את הכלל הזה באורח מכני, לעומת החלתו לפי טעמו והקשרו. הוראה זו היא ביטוי של כוח וסמכות, שכן עניינה בין השאר הכפפת שיקול הדעת של הדיין או המצווה ללשונו היבשה של החוק. שלא כמו המובן היוריספרודנטי הבסיסי של גזרת הכתוב, שחל על כל המצוות או למצער על רובן, את מובני המשנה שלו, דוגמת מובנו כ־*rulism*, אפשר לייחד להלכות מסוימות. במאמר המחבר מנתח את מרבית ההיקריות של גזרת מלך וגזרת הכתוב בספרות התלמודית, מתאר את היחס ביניהן, ומראה כי המובן המיוחס כמעט לכולן הוא המובן היוריספרודנטי־ההלכתי המשני כ־*rulism* משפטי.

מטטרון והאל ובעיית שתי הרשויות: לכירור הדינמיקה של מסורות, פרשנות ופולמוס

מאת

מנחם קיסטר

במאמר נדונים שני סיפורים בתלמוד הבבלי, שחשיבותם רבה להבנת עולמם הדתי של חכמים ולפולמוס עם התפיסה שחז"ל כינו 'שתי רשויות'.

הסיפור הראשון, בבבלי, הגיגה טו ע"א, מספר שאלישע בן אבויה ראה את המלאך מטטרון יושב ברקיע והסיק 'שתי רשויות הן'. לפי הסיפור ניתנה למטטרון הרשות לשבת כדי לכתוב את זכויותיהם של ישראל. במקור מקביל, בספר ההיכלות המכונה 'חנוך ג', מסופר שאלישע ראה את מטטרון על כיסא מלכותו. לפי שני המקורות ישיבתו של המלאך הביאה את אלישע לסברה המוטעית שיש שתי רשויות. מחבר המאמר מראה שבמסורת זו – על שני פיתוחיה, בתלמוד וב'חנוך ג' – הצטרפו שתי הנחות יסוד, שכל אחת מהן מוכרת מתקופות קדומות. לפי הנחת יסוד אחת דמויות הראויות לכך – מלאכים ובני אדם – רשאיות לשבת למעלה, ועם הדמויות הללו נמנות מטטרון השר הגדול (לפי 'חנוך ג') או הסופר השמימי (לפי התלמוד; הכפילות בין השר הגדול לסופר השמימי משקפת כפילות במסורות על חנוך מימי בית שני). לפי הנחת יסוד מנוגדת אין ישיבה למעלה אלא לאל לבדו. עניין זה קשור בכיסאות הנזכרים בדנ' ז 9: על אחד מהם יושב האל-האב, ולפי פירושם של כמה סופרי כנסייה קדומים ריבוי הכיסאות מוכיח שיש עוד דמות אלוהית אחת שווה לאל-האב, שכן בדניאל נאמר במפורש שהמלאכים עומדים. טענה זו היא בדיוק הסיבה לטעותו של אלישע לפי הסיפור הנדון. שתי הנחות היסוד הללו כשלעצמן אינן נובעות מתפיסות תאולוגיות, ואולם הן קיבלו מטען תאולוגי במקורות נוצריים ויהודיים. בחלק זה של המאמר נדונה גם המחלוקת על פירוש דנ' ז 9 בספרות התלמודית. המחבר מראה שהמפתח להבנת הסיפור הוא קודם כול בהבנת המסורות שביסודו וגלגוליהן. המאמר מוקדש לבידודן של המסורות שביסוד הטקסטים ולהבנת הדינמיקה הפנימית ביניהן.

בסיפור השני, בבבלי, סנהדרין לח ע"ב, מובא ויכוח בין רב אידי למין. מחבר המאמר מנתח מהיבטים שונים את טענותיו של רב אידי. גם בוויכוח זה נשזרו מסורות פרשניות – חלקן קדומות – לפסוקי מקרא; הן הותאמו בדברי רב אידי לצורך הפולמוס נגד ההנחה שיש ריבוי באלוהות האחת. דומה שהפולמוס כוון נגד טיעונים דומים לטיעוניו הנוצריים של יוסטינוס מרטר בחיבורו דיאלוג עם טריפון. בהקשר זה נדונים במאמר גם קטע מספר שיעור קומה וקטעי גניזה של ספרות ההיכלות. באחד מהם ניכר מצד אחד הדמיון שבין שיטת יוסטינוס למינות שתי רשויות ומצד אחר דמיון בין הטיעונים שבו לטיעוניו של רב אידי, המטעימים שגם המלאך הגבוה ביותר אינו חלק מן האלוהות.

פרופ' מנחם קיסטר, החוג לתלמוד והלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים ירושלים 91905

menaheh.kister@huji.ac.il

המסורה למקרא כנוהל תיקון שגיאות

מאת

יוסף עופר ואלכסנדר לובוצקי

נוהל תיקון שגיאות (Error Correcting Code) הוא שיטה מתמטית להעברת מידע בערוץ 'רועש'. התורה העוסקת בשיטות כאלה היא תת-ענף של תורת האינפורמציה, והיא מפתחת שיטות לפענוח נכון של מסרים ששודרו, ושנפלו בהם שגיאות. המסורה למקרא דומה במגמתה ובשיטותיה לנוהל הזה: מערכת ההערות של המסורה הגדולה והמסורה הקטנה מוסיפה על הטקסט המקראי מידע המאפשר להעבירו מדור לדור באופן מדויק. במאמר נדונה המסורה מנקודת מבט השוואתית כזאת.

קיימים הבדלים בין שני התחומים. למשל בשידור מודרני השגיאות נופלות באופן אקראי שאיננו תלוי בתוכן, ואילו טעויות סופר הן תלויות תוכן ופוגעות במיוחד בתחומים מסוימים, כגון הכתיב המלא והחסר. בחינה השוואתית עשויה להאיר את מנגנוני המסורה ולהבהיר את נקודות החוזק ונקודות החולשה שלהם. יש מנגנונים שזכו להצלחה ניכרת, כגון מנגנון ההגנה של הרמב"ם על מסורת הפרשיות הפתוחות והסתומות בתורה; ויש שמידת הצלחתם הייתה פחותה, כגון המסורות העתיקות שמנו את מספר פסוקי המקרא וכגון ניסיונו של הרמב"ם להגן על מסורת כתיבת שירת הים ושירת האזינו שנהגה בכתר ארם צובה. במאמר נעשה ניסיון להסביר גם את פשר המנגנון המשולב של מסורה גדולה ומסורה קטנה ואת עקרונות פעולתו, שהביאו להישגם הגדול של בעלי המסורה: קביעת נוסח מוסכם של המקרא כולו לאותיותיו ותיאורו באמצעות אלפי הערות המסורה.

פרופ' אלכסנדר לובוצקי, מכון איינשטיין למתמטיקה, האוניברסיטה העברית בירושלים, גבעת רם, ירושלים 91904
alex.lubotzky@mail.huji.ac.il

פרופ' יוסף עופר, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
yosef.ofer@biu.ac.il

'אמן בימינו...': התהוותה של פסקה חדשה בין ברכת ירושלים לברכת 'הטוב והמיטיב' בברכת המזון

מאת

אורי ארליך ואבי שמידמן

בסוף ברכת ירושלים של ברכת המזון נהוג שהמברך עצמו עונה 'אמן', הן ביחיד והן בציבור. נוהג זה התקיים כבר בתקופת התלמוד בארץ ישראל ובבבל כאחד. מממצאי הסידורים הקדומים מן הגניזה הקהרית עולה שלמענה עצמי זה נוספו תוספות קצרות, ושאלה התרחבו לעתים לכדי פסקה עצמאית שנרשמה בין ברכת ירושלים לברכת 'הטוב והמיטיב'. התפתחות יוצאת דופן זו מלמדת על הכמיהה העזה של המתפללים להוסיף לבקש על בניין ירושלים ועל הגאולה, וכן על העובדה שסוף ברכת ירושלים נתפס במידה מסוימת כסוף עיקרה של ברכת המזון, שלאחריו אפשר להוסיף בקשות שונות. חכמי ההלכה התנגדו להרחבות אלה, אך הן המשיכו להתקיים במנהגי תפילה רבים.

פרופ' אורי ארליך, המחלקה למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ת"ד 653, באר שבע 84105 ehrlich@exchange.bgu.ac.il; ehrlich@bgu.ac.il

ד"ר אבי שמידמן, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002 avi.shmidman@biu.ac.il

קטע גניזה נוסף של פתיחת 'נאום טוביהו בן צדקיהו' ליוסף אבן שמעון

מאת

מתי הוס

במאמר מתפרסמת פתיחת 'נאום טוביהו בן צדקיהו' ליוסף אבן שמעון על פי קטע גניזה נוסף, מאוסף מוצרי VII 89.3; את הקטע זיהו לאחרונה מרים פרנקל ועודד זינגר. כתב היד כולל את עשר השורות המועתקות בכ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S AS 117.69, ושפורסמו לאחרונה (מ' הוס, 'פתיחתה של המקאמה "נאום טוביהו בן צדקיהו" ליוסף בן יהודה אבן שמעון', תרביץ, פ [תשע"ב], עמ' 241–260), ועליהן נוספו שתי שורות ושלוש מילים המועתקות בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 6197. הממצא החדש מאשר את הממצאים שעלו מניתוח כ"י קיימברידג' ובראש ובראשונה את הקביעה שכ"י לונדון הוא המשכו הישיר של כ"י קיימברידג'. בניגוד להשערתו של יוסף יהלום, אין בכ"י מוצרי, כמו בכ"י קיימברידג', כל ראיה לקיומו של פרולוג שהקדים את הסיפור; 'נאום טוביהו בן צדקיהו' נפתח, על פי שני כתבי היד, בנוסחת הפתיחה המקובלת במקאמה הקלסית העברית. חשיפת פתיחת החיבור בשני כתבי היד מבהירה כי הדובר המשמש כמספר בחטיבה זו הוא טוביהו בן צדקיהו, אבל היא מבטלת את קביעתו של יהלום שסיפור המעשה סופר לטוביהו בן צדקיהו מפיו של הגיבור שעמו נפגש בפתיחת המקאמה. משני כתבי היד עולה כי סיפור המעשה בתחילת המקאמה מובא מפיו של טוביהו בן צדקיהו, ודבריו משקפים את עדותו שלו על שלביה הראשונים של העלילה.

ד"ר מתי הוס, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 91905
matti.huss@mail.huji.ac.il

תקנה, הלכה ומה שביניהן: הלכות גטין לרבנו תם כמראה חברתית

מאת

אברהם (רמי) ריינר

רבנו תם (1100–1171) הרבה לעסוק בענייני גטין ובהלכותיהם. בולטת בייחודה תקנתו שאסרה ערעור על גט לאחר נתינתו, תקנה שחריפות לשונה יוצאת דופן. לצד תקנה זו מוכרת מאוד תשובתו שהפך בה את ההלכה שהייתה מקובלת בזמנו ובמקומו, ושעל פיה נהוג היה לכפות גט אם טענה אישה שבעלה מאוס עליה. במאמר הוצע שהתקנה והפסיקה המהפכנית היו שתיהן תגובה על מצב חברתי שאפיין את קהילות צפון צרפת, ושבנו נוצלו ההלכה ומערכת בתי הדין שפעלה שם כדי לשנות את מעמדם של יחידים ומשפחות באמצעות הוצאת שם פסול על גטין שניתנו בעבר.

ד"ר אברהם (רמי) ריינר, המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ת"ד 653, באר שבע 84105
reinerr@bgu.ac.il

המהפכה המדעית וקידוד מקורות הידע:
רפואה, הלכה ואלכימיה, המבורג-אלטונה 1736

מאת

מעוז כהנא

להלכה היהודית תבניות ארוכות שנים של קיום הדדי עם סוגות שונות של חקירה מדעית. מה היה גורל יחסי הגומלין הללו בשעה שאחת המערכות – הרפואית במקרה הנדון – שינתה באופן חריף את תפיסתה העצמית? כיצד הגיבה רעותה, וכיצד השפיע הדבר על תפיסת ההלכה את עצמה? וכיצד השפיע המהפך הנזכר על תבנית יחסי הכוח שבין רב לרופא? במאמר זה המתברר מציג שלושה דפוסי תגובה הלכתיים על ענף רפואי מסוים של המהפכה המדעית שהתחוללה באירופה בראשית העת החדשה. תבניות התגובה הללו מתוארות דרך השיח המוטרד שהתנהל בין ר' יחזקאל קצנלבוויגן, רב הערים המבורג ואלטונה בראשית המאה השמונה עשרה, ר' שמשון חסיד, ראש הקלויז המקומי, ור' יעקב עמדין, תלמיד חכם אורח העיר, סביב שאלה הלכתית מסוימת שעמדה לפנייהם. בפריזמה הזאת נבחנים במאמר לא רק תבניות היחס בין ידע מדעי, קדמה ותפיסת החוק, והקשר בין מיקום חברתי לנטיות תאורטיות, אלא גם עצם השימוש בתבניות, השגורות כל כך, של 'חדשנים' ו'שמרנים' במחקר ההלכה.

ד"ר מעוז כהנא, היסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב, ת"ד 39040, רמת אביב, תל אביב 69978

maozk@post.tau.ac.il ;maozkahana@gmail.com